

Mikro- és makroökonómia jegyzet gyanánt

Gilányi Zsolt

Hatodik előadás

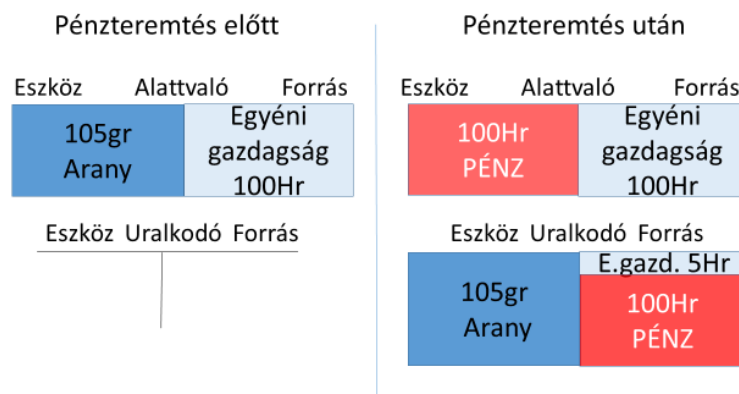
Pénzrendszerek folytatás:

3.3. Egy képzeletbeli aranystandard-rendszer

Ahhoz, hogy megértsük, a számviteli szempontból legbonyolultabb pénzrendszert, az aranypénzrendszert, első lépésben tekintsünk egy olyan képzeletbeli pénzrendszert, amelyben a pénzteremtés szabályát a történelemben később megjelent pénzteremtési szabály alapján határozzuk meg. Nevezetesen, amikor az aranypénzrendszerekben megjelentek a bankok, és a bank egy papírra feljegyzést – egy bankjegyet (*banknote*) – írt arról, hogy mennyi hrvnyia érmét helyeztek el nála, és e bankjegyeket használták fizetésre egymás között az emberek, akkor világosan látszott, hogy a pénzügyi eszköz (bankjegy) a fizetőeszköz, és nem feltétlen kell hozzá arany. A bankok által kibocsátott bankjegy szerepét tekintve a mai modern pénzrendszerben a számlapénznek feleltethető meg, az aranypénz pedig a központi bank által teremtett készpénznek. Így világos, hogy az (A) kereskedelmi bank által kibocsátott bankjegyen az (A) bank aláírása szerepelt, amit csak az (A) bank volt köteles beváltani aranyra, míg a (B) kereskedelmi bank bankjegyeit a (B) bank bocsátotta ki, és azt pedig csak a (B) bank volt köteles átváltani aranyra. Tehát az egyik bank az általa teremtett bankjeggyel nem tudta kifizetni a másik bankot (csak tartozásától szabadulthatott meg, ha a másik bank elfogadta a bankjegyet, lévén aranyra szóló látra szóló követelése nem szűnt meg); sőt az emberek egymás között sem feltétlen fogadták el egy-egy kereskedelmi bank bankjegyeit. Ebben az időben tehát a bankjegy pénzhelyettesítő volt, ahol pénzhelyettesítőn azt értem, hogy olyan pénzügyi eszköz, amivel egy szereplő nem tudja az összes rá szóló követelést megszüntetni.

Ha az uralkodó is papírfecniire nyomtatta volna a pénzt, akkor az arany (valós eszköz) és a pénz (pénzügyi eszköz) szépen elvált volna egymástól.

Képzeljünk el tehát egy olyan aranystandard-pénzrendszert, ahol az uralkodónál letétbe helyezik az aranyat, és cserébe az uralkodó kizárólag papírpénzt bocsájt ki. Amennyiben a pénznyomtatás költsége a beadott arany fizikai mennyiségének 5%-a, és 1hrvnyia bankjegy 1 gramm megfelelő minőségű aranyra váltható be, és az uralkodó pontosan annyi bankjegyet bocsájt ki, mint amennyi aranyat ígér a bankjegyekért cserébe (100%-os „fedezet”, vagy „tartalék”) akkor a pénzteremtés számlákon az alábbi formát ölti:

Természetesen ez a rendszer lehetővé teszi, hogy kereskedelmi bankok alakuljanak, akik a meglévő pénz többszöri kihitelezésével több követelésre tesznek szert, mint amennyi pénz valójában van a gazdaságban, magyarul biztosak lehetnek abban, hogy fizetéképtelen lesz egy-egy ügyfelük. Amennyiben ez az ügyfél egyébként rendelkezik nem pénz formában vagyonnal, akkor e vagyon olcsón történő megszerzése a hitel törlesztésére adott. Ennyi volt a titka a Fuggerek, Mediciek, Borgia-k felemelkedésének. Természetesen az egész folyamat gyorsítható, ha bankjegyeket bocsátanak ki...

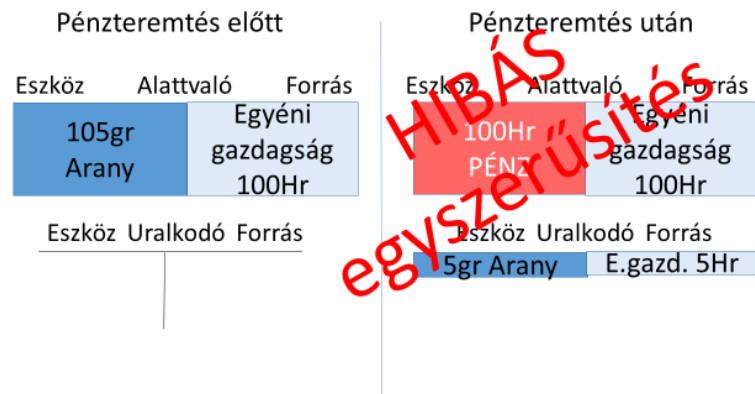
3.4. Aranypénz-rendszer

A hitelpénzrendszer és a képzeletbeli aranystandard rendszer ismeretében képesek leszünk megérteni az aranypénz-rendszert, amelyik nem egy letisztult forma, mert ott keveredik a pénzügyi és valós eszköz, lévén a pénzügyi eszköz egy valós eszközre van verve. Magyarán, ha eltüntetnénk a jeleket az aranyérméről, akkor magát az aranyat is lehetne cserélni, vagyis magának az aranyak is volna (csere)értéke az emberek számára szemben a papírpénzzel, ahol a papírfecni önmagában értéktelen volna. Az ilyen pénzt nevezik belső értékkel bíró pénznek vagy **jószágpénznek** (*commodity money*) szemben a **belső érték nélküli pénzzel** (*fiat money*).

Az aranystandard rendszerben az elszámolóegység meghatározott minőségű és mennyiségű aranyat jelöl. Csak az uralkodónak van joga pénzt teremteni (pénzt veretni). Amennyiben valaki pénzteremtéssel akar pénzhez jutni, akkor ad az uralkodónak aranyat. Az uralkodó az arany egy részét megtartja magának, a többi aranyból pedig pénzérméket veret, és odaadja annak, akitől az aranyat kapta. A (hűbér)úr (*seigneur*) pénzteremtésből származó hasznát *seignorage*-nak nevezzük. Fizetni az aranyérmék átadásával lehet.

Egy egyszerű számpéldával szemléltetem az aranypénz-rendszerben a pénzteremtést. Tételezzük fel, hogy 1 gramm aranyból 1 hrvnyás érméket vernek, a pénzverés díja az arany fizikai mennyiségének 5%-a (tehát 1,05g aranyért adnak 1 aranyérmét). A kiinduló állapotban egy alattvalónak van 105gramm aranya (valós eszköz), ami a pénzverés költségét figyelembe véve 100Hr értékű vagyont (egyéni gazdagságot) jelent. Az alattvaló az arany helyett szeretne pénzt. Ezért beadja az uralkodó pénzverdéjébe az összes aranyát, cserébe kap 100 darab 1 hrvnyás érmét. Az érme olyan pénzügyi eszköz az alattvaló kezében, amely az uralkodó ígérete (tehát az uralkodó pénzügyi forrása) arról, hogy 1 hrvnyáért ad 1 gramm aranyat, de magának az ígéretnek az „írásba foglalásával” az uralkodó teljesíti is az ígéretet. Ezzel tulajdonképp az

ígéret (pénzügyi forrás) teljesítettnek is volna tekinthető. Tehát az érmét megfeleltethetnénk az aranynak – valós eszköz:

Ez azonban két okból is hiba volna.

A kisebbik hiba, hogy ha letörölné az alattvaló a jeleket az érméről, akkor az uralkodónál nem kopogtathatna aranyért. Sőt az alattvalónak egyszerűbb letörölni a jeleket az aranyérméről, mert már úgyis ott van nála az arany, mint felesleges köröket futni azzal, hogy megkéri az uralkodót ígérete betartására az aranyérme átadásával, tehát egyben annak az aranyhoz is az átadásával, amivel az uralkodó a jelek letörlése után kifizeti alattvalóját.

A nagyobbik hiba, hogy amennyiben azonosítjuk az aranyat a pénzzel, akkor azt kapjuk, hogy pénzveréssel az ország gazdagodik: minél több pénzt verünk adott mennyiségű aranyból, annál több valós eszköz van. Magyarán, hiába igaz az, hogy az aranyérmék átadásával az aranyérmék beváltása aranyra -, amire az uralkodó ígéretet tett - tulajdonképp teljesülnek is volna tekinthető, maga az írás erről (az érme) nem szűnt meg létezni. Tehát akkor mi sem tehetünk úgy, mintha megszűnt volna. Amennyiben szét akarjuk választani az aranyérmét, mint pénzt (pénzügyi eszköz), az aranyérmétől, mint aranytól (valós eszköz), akkor úgy kell értelmezni a jelenséget, hogy az alattvaló is tett tulajdonképp egy ígéretet az uralkodónak, amikor elfogadta az aranyérméket. Mégpedig azt, hogy ha kérné az uralkodót ígérete betartására, akkor egyben adna is neki aranyat. Tehát kénytelenek vagyunk egy, az alattvaló által kibocsátott implicit ígéretet (pénzügyi eszközt) is betenni a számviteli ábrázolásba, mely implicit ígéret (értékpapír) együtt mozog a pénzzel, és tulajdonképp egy feltételes ígéret: amennyiben kéri az alattvaló az uralkodót ígérete betartására (érme helyett adjon aranyat), akkor kötelezi őt magát is implicit ígérete, melyet az érme elfogadásakor tett (ha kér aranyat az uralkodótól az érméért, akkor ad neki aranyat):

Pénzteremtés előtt

Eszköz	Alattvaló	Forrás
105gr Arany		Egyéni gazdagság 100Hr

Eszköz	Uralkodó	Forrás

Pénzteremtés után

Eszköz	Alattvaló	Forrás
100Hr PÉNZ		Egyéni gazdagság 100Hr
100gr Arany		Értékpapír 100gr Aranyról

Eszköz	Uralkodó	Forrás
5gr Arany		E. gazd.5Hr
Értékpapír 100gr Aranyról		100Hr PÉNZ

A zavart tehát az okozza, hogy a pénz (pénzügyi eszköz) minden egyes esetben az arannyal (valós eszközzel) együtt mozog. Amennyiben az alattvaló beolvasztaná az érméket (pézt megszüntetése), akkor 100gr aranya lenne, ami $100(100/105)=95,2\text{Hr}$ vagyonnak felelne meg. Ezt nyilván egyszerűbb a hibás ábra alapján pénz-arany konverzióként elképzelni, de valójában az történik, hogy az alattvaló felmenti az uralkodót ígérete alól és ezáltal az ő feltételes ígérete is megszűnik. Természetesen ugyanezt az eredményt kapjuk akkor is, ha az alattvaló odaadja a pénzt az uralkodónak és kéri cserébe az aranyat. Az alattvaló teljesíti ígéretét (ad aranyat az uralkodónak, tehát az értékpapír megszűnik) és az uralkodó is teljesíti ígéretét (pézt megszüntet): visszaadja az érme aranytartalmát.

Érdeemes megjegyezni, hogy az uralkodó haszna tulajdonképp onnan származik, hogy az aranynak pénzben kifejezve két ára van: az alattvalók $100/105\text{Hr/gr}$ áron adhatják el az aranyat, és 1Hr-ért 1gr-mot vásárolhatnak (amely vásárlást a valóságban meg sem kell ejteni, mert a pénzben benne van ez az 1gr arany).

Tehát ha beolvasztanánk az érméket (vagy az alattvaló, vagy az uralkodó), a következőket kapnánk:

Pézt beolvasztása után

Eszköz	Alattvaló	Forrás
100gr Arany		Egyéni gazdagság 95,24Hr

Eszköz	Uralkodó	Forrás
5gr Arany		E. gazd.5Hr

Pénzteremtés után

Eszköz	Alattvaló	Forrás
100Hr PÉNZ		Egyéni gazdagság 100Hr
100gr Arany		Értékpapír 100gr Aranyról

Eszköz	Uralkodó	Forrás
5gr Arany		E. gazd.5Hr
Értékpapír 100gr Aranyról		100Hr PÉNZ

Egy ilyen pénzrendszerben az arany fizikai mennyisége jelent korlátot a pénzmennyiségre. Nyilván ez a korlát még fix arany mennyiség mellett sem fix, ha az érme aranytartalmát csökkentjük. Az aranypénzrendszer merevsége – a pénzmennyiség nem tud érdemben reagálni a pénzkereslet igényeire – okozta az aranystandard rendszerek kialakulását – úgy mint például

aranypénz helyett a bankokban letétbe tett érmék helyett a bankok bankjegyeket bocsájtottak ki, illetve hitellel teremtettek pénzt.

3.5 Kriptovaluta-rendszerek

A kriptovalutákat (*cryptocurrencies*) itt a pénzrendszereknél tárgyalom, mert elvi szinten – az információtechnológia is elég fejlett – már semmi sem zárja ki, hogy egy ilyen típusú rendszerbe azt a szabályt is integráljuk, hogy egy szereplő bármely tartozását kifizethesse kriptovalutával. Jelenleg nem ez a helyzet, ezért a kriptovalutákat mint **pénzhelyettesítőket** szokás emlegetni. Nevezetesen, a kriptovaluta olyan pénzügyi eszköz, amivel a kriptovaluta-rendszerben bármely követelést meg lehet szüntetni. Minthogy a kriptovaluta-rendszer nem terjed ki egy társadalom egészére, ezért nem lehet vele bárkit kifizetni, mint a pénzzel. Viszont a kriptovaluta-rendszer társadalmakon átívelő rendszer. Számos kriptovaluta létezik úgy, mint például a bitcoin, etherum, ripple, stellar, litecoin.

A kriptovaluta-rendszerek lényege, hogy:

- kriptovalutát fizetésre használják.
- teljesen **decentralizált fizetési rendszerek**, tehát bárki teremthet kriptovalutát, és ezért
- valós erőfeszítésekhez van kötve a kriptovaluta-teremtés

Legyen a kriptovaluta-rendszerben az elszámolóegység a bitcoin (BTC). Számlákon a kriptovaluta-teremtés az alábbi módon néz ki:

Kriptovaluta-teremtés előtt			Kriptovaluta-teremtés után		
Eszköz	A egyén	Forrás	Eszköz	A egyén	Forrás
		Egyéni gazdagság 100 BTC		E. gazd. 95BTC	
			20BTC		20BTC
Eszköz	B egyén	Forrás	Eszköz	B egyén	Forrás
		Egyéni gazdagság 200 BTC		E. gazd. 190BTC	
			30BTC		30BTC
Eszköz	C egyén	Forrás	Eszköz	C egyén	Forrás
		Egyéni gazdagság 80 BTC		E. gazd. 75BTC	
			20BTC		20BTC

Tehát bármely szereplő teremthet kriptovalutát, de ehhez a társadalmi gazdagságot csökkentő felhasználásra (energia, számítógépek) van szükség. Nyilván pontosan ugyanazért éri meg kriptovalutát bányászni, mint annakidején aranyat: a bányászat költsége (A egyén esetében 5BTC) kisebb, mint amennyi kriptovaluta keletkezik (20BTC).

A decentralizált fizetési rendszer kapcsán sokan azt emelik ki, hogy oly módon mehetnek végbe a tranzakciók, hogy arról nincs tudomása egy központi szervezetnek (bank vagy állam). Elméleti szempontból ezt azért nem tartom fontosnak, mert ha a mostani rendszerben készpénzzel fizetünk, akkor pontosan ugyanez az eset áll fent.

A kriptovaluta-rendszerek azon tulajdonsága, hogy valós erőfeszítéshez kötött a kriptovaluta teremtés, a dicsőséges aranystandard rendszerhez teszi hasonlatossá. Az aranystandard idején aranyat kellett találni, aranyat kellett bányászni (Bret Harte 1877, *The Story of a Mine*)¹, a kriptovaluta-rendszerben kriptovalutát kell bányászni. A kriptovaluta-bányászat tehát nagyon találó a kriptovaluta-teremtésre, annál is inkább, mert a kriptovaluta-bányászat energiaigénye a nagyteljesítményű számítógépkapacitás-igény miatt egyáltalán nem elhanyagolható. A kriptovaluta-rendszerben a valós erőfeszítés a fizetési rendszer főkönyvének (*ledger*) hitelesítése, mely technikailag egy titkosítási (kriptográfia=titkosítás) eljárás - ezért jár a jutalom, a kriptovaluta, és innen az elnevezés. A főkönyv nem más, mint a kriptovaluta-tranzakciók nyilvántartása. Hitelesítésre (titkosításra) nyilván azért van szükség, mert a rendszer lényegéből adódóan mindenki szabadon hozzáfér a főkönyvhöz, tehát bele lehetne írni nem valós tranzakciókat is. E fizetési rendszert tehát a titkosítás és az informatika technikai találmányai tették lehetővé, csakúgy, mint ahogy a papírpénzt a papír és a nyomtatás; vagy az aranypénzt az aranybányászat és dombornyomás.

A megteremtett kriptovaluta soha nem szűnik meg létezni – maximum nem fizetnek többet vele (az elvesztett számítógépen tárolható aláírókulcs (végső soron jelszó) soha nem pótolható).

Ha az egyéni gazdagságot úgy definiáljuk, mint az eszközök és pénzügyi források különbségét, akkor azt látjuk, hogy ebben a fizetési rendszerben az egyéni gazdagság tartósan negatív értéket is felvehet anélkül, hogy az egyén fizetőképtelen lenne.²

A kriptovaluta-kibocsátást a valós erőfeszítés kifizetődő jellege szabályozza. A bitcoin-rendszerben a bitcoin-ok valaha kibocsátható száma maximálva van. Elképzelhető olyan rendszer is, ahol nincs felső határ, sőt olyan rendszert is el lehet képzelni, ahol a kriptovaluta „párolog”, azaz egy bizonyos szabály szerint folyamatosan az idő múlásával csökken a már megteremtett kriptovaluta, Silvio Gesell szabad-pénz-rendszerének ötletéhez hasonlóan.

4. Gazdagodás alaplogikájára vonatkozó posztulátumok: oikonomia és khrematistiké

Arisztotelész (i.e. 4. század, *Politika*, 1 könyv 8. és 9. pont) két alapvető, a gazdagodás mikéntjét (alaplogikáját) meghatározó gazdasági viszonyt (viselkedési formát) figyelt meg.

OIKONOMIA

Az első az **OIKONOMIA**, a „család/háznép kormányzása/vezetése”, azaz az emberi szükségletek kielégítésére irányuló vagyonszerzés. Az emberi szükségleteket kielégítő dolgokat **hasznos** (*useful*) dolgoknak, azaz **jószág**oknak (*commodity*) hívjuk. Marxi sémával az **oikonomia** jószág-átalakítás szükséglet-kielégítés végett.: Á–(P)–Á’, azaz áru–pénz–másik áru³. Ez az egyéni viselkedésre tett posztulátum olyannyira kizárólagos szerepet kapott Adam

¹ Se szeri se száma az aranyláziáról szóló irodalmi műveknek. Példaként még két híres író: Jack London, 1912, *Smoke Bellew*; Bruno Traven, 1927, *Der Schatz der Sierra Leone*.

² Például A egyén valós eszközeit és még 10BTC-t elpókerezik a neten, akkor az egyéni gazdagsága -10BTC és mégis van még 10BTC-ja, amivel tud fizetni, hiszen ő maga a kibocsájtója 20BTC-nak.

³ Marx **árun** eladásra szánt jószágot ért. Minthogy a kapitalizmusban Marx szerint minden jószág eladásra szánt jószág, ezért a kapitalizmusban jószág és áru egybeesik.

Smith után a társadalmi meggazdagodást leírását célzó tudományban, hogy ezt a tudományágat „oikonomics”-nak, azaz *economics*-nak nevezték el.

Ennek a posztulátumnak közvetlen következménye, hogy ebben a struktúrában:

- A jószágok közvetlen szükséglet-kielégítésből történő cseréje (**barter**) és a termelés nem különböztethető meg: mindkettő az $\bar{A}-\bar{A}'$ sémát követi.
- Minden fogalom a jószág-átalakítás viszonylatában értelmezett (értsd: jószágokhoz kötött definíciók vannak).
- Minthogy a jószágátalakítással a cél a szükségletkielégítés, a pénz lényegtelen (*inessential*): csak annyi a szerepe, hogy megkönnyítse a szükségletkielégítés céljára szolgáló jószágátalakítási folyamatot;
- Nincs szükség rendszerszintű gazdasági növekedésre, lévén egy olyan átalakítási folyamatnak is van értelme, ahol a gazdagság nem nő, csak a gazdagság formája változik (az almát körtévé alakítjuk cserével).
- Az **ár** definíció szerint az adott és kapott mennyiségek aránya. A csere hajtóereje az egyének eltérő hasznosság-értékelése: a csereben olyan javakat adunk, amire kevésbé van szükségünk olyan javakért, amire nagyobb szükségünk van; a csere pedig kölcsönös hasznosságnövekedést okoz a cserepartnerek számára. Elvben bármely jószág elcserélhető bármely jószágra, ha megtaláljuk a megfelelő cserepartnert. Az ár tehát \bar{A}/\bar{A}' formát ölt, ahol bármely jószágban kifejezhetjük az árakat - azaz **relatív árak** (*relative price*) vannak. Azt a jószágot, amiben az összes relatív árat kifejezzük **numéraire**-nek hívjuk.

KHREMATISTIKÉ

A másik alapvető viselkedési forma, amit Arisztotelész megfigyelt, a **KHREMATISTIKÉ**, azaz „pénzszerzés”⁴. Ez a vagyonszerzés azon formája, amikor pénz elköltésével több pénzbevételre akarunk szert tenni, mint az eredeti költség. Marxi sémával: $P-(\bar{A}-\bar{A}')-P'$.

Fontos megérteni, hogy a krematisztiké nem pénzfelhalmozást jelent – bár e viselkedés eredménye valóban pénzfelhalmozás, amennyiben gondolatban megállítanánk az időt. Tehát a krematisztiké nem azt írja elő, hogy 100 forint elköltésével 110 forint bevételre szert teszünk és a 10 forint többletbevétele nem költöm el, hanem berakom a kispárnám alá. A krematisztiké azt írja elő, hogy ha elköltöm a 10 forint többletbevételt is, akkor ebből legalább 1 forintot ugyanúgy krematisztikus céllal, és nem oikonomikus céllal költök el; magyarán ezen az 1 forinton is többletbevételt akarok elérni.

Tehát a pénzköltés szemszögéből megfogalmazva, az **oikonomikus viselkedés** azt jelenti, hogy azért költök el pénzt, hogy kielégítsem a szükségleteim (azért vásárolok kenyeret, hogy megegyem); a **krematisztikus viselkedés** azt jelenti, hogy azért költök el pénzt, hogy még több pénzem legyen (azért vásárolok kenyeret, hogy haszonnal eladjam)

⁴ Google fordító szerint a mai görög nyelvben a *khrematistiké finance*-t jelent: finanszíroz valamit valóban azt jelenti, hogy pénzel valamit.

A krematisztikus szereplők léte, vagyis a $P-(\dot{A}-\dot{A}')-P'$ gazdasági logika érvényesülése az alábbi következményekkel jár:

- A jószágok közvetlen szükséglet-kielégítésből történő cseréje ($\dot{A}-\dot{A}'$), a termelés ($P-\dot{A}-\dot{A}'-P$), csakúgy, mint a kereskedelem ($P-\dot{A}-P'$) és a hitel ($P-P'$) is megkülönböztethető.
- Az árat nem feltétlen \dot{A}/\dot{A}' -nek kell felfognunk, hanem P/\dot{A} -ként is gondolhatunk rá, vagyis egy adott időszakban az ár nem a keresett és kínált jószágmennyiségek egyensúlya határozza meg, hanem egy adott jószág piacán a vásárlásra szánt pénzmennyiség és a kínált jószágmennyiség hányadosa. Ez utóbbi ármeghatározási szabályt nevezik **Cantillon – szabálynak** (*Cantillon rule*)⁵
- A fogalmakat nem feltétlen jószágok viszonylatában kell értelmezni, hanem ezt a pénz(-rendszer) viszonylatában is megtehetjük (értsd: lehetnek pénzáramlásokhoz kötött definíciók);
- A pénz lényeges lehet: a pénz többé nem feltétlen eszköz, hanem a (több) pénz szerzése maga a cél; a krematisztikus szereplők számára inkább a jószágok lényegtelenek, nem a pénz.
- Krematisztikus szereplők esetében pénzben kifejezett növekedésre van szükség, lévén azonos pénzmennyiségek cseréjének nincs értelme.⁶

5. Posztulátumok a piaccgazdaságról

Azt a gazdasági rendszert, amiben élünk, piaccgazdaságnak illik nevezni; nem is olyan rég még kapitalizmusnak hívták. Az új szóhasználat a kapitalista rendszer majdnem teljes világhuralmával minden bizonnyal nem véletlenül esik egybe: ez a kizárólagos ideológia, ezért nincs olyan másik ideológia, ami felhívhatná a figyelmet, hogy ez is csak egy ideológia (mint ahogy például a szocializmus volt). A kérdés tehát az, hogy mik a legfontosabb tulajdonságai a piaccgazdaságnak? Vagyis mitől piaccgazdaság egy piaccgazdaság?

A legtöbb közgazdász szerint a piaccgazdaságok legfontosabb tulajdonsága a szabadság, vagyis, hogy az egyének a gazdagságukat befolyásoló cselekedeteikben szabadok. Ez szükségképp azt jelenti, hogy ebben a gazdasági rendszerben magántulajdon van, mert magántulajdon nélkül nyilván egyéni gazdagság sem létezhet, tehát nemhogy szabad, de semmilyen egyéni gazdagságot érintő döntést nem lehetne hozni. Az egyéni gazdagságot érintő szabad döntés pedig azt jelenti, hogy az egyének ismereteik alapján e tekintetben úgy cselekszenek, ahogy jónak látják.

⁵ Illetve Shapley-Shubik szabálynak a játékelméleti megközelítésben.

⁶ A félreértések elkerülése végett megjegyzem, hogy a közgazdaságtudomány a **(gazdasági) növekedés** (*economic growth*) kifejezésen nem a gazdagság (vagyon) növekedését érti, hanem a termelés növekedését. Világos, hogy ha a termelés és a fogyasztás megegyezik, akkor semmilyen termelés mellett sem nő a gazdagság. Minthogy a nominális növekedés pénzköltésre vonatkozik, ami flow, a nominális növekedési kényszer sem pénzben kifejezett gazdagság növekedést indukál első lépésben, hanem csak pénzben kifejezett kereskedelem-növekedést (forgalomnövekedést).

Ha jól belegondolunk a szabadság nemcsak, hogy önmagában elégtelen a valós piacgazdaságok azonosításához, de másodlagos is. Elégtelen mert, például a honfoglaló magyarok is szabadok voltak és magántulajdonnal bírtak, de senki sem gondolja, hogy a honfoglaló magyarok gazdasága piacgazdaság volt. Tehát a szabadság a piacgazdaságnak nem megkülönböztető jellemzője; valami egyéb jellemzőt is szükséges megadni ahhoz, hogy különbséget tudjunk tenni a modern piacgazdaság és a honfoglaló magyarok gazdasága között. Másodlagos is, mert ha a kiinduló kérdés a társadalmi gazdagodás mikéntje, akkor a gazdaságok közötti alapvető különbségtétel is szükségképp egy olyan tulajdonság, ami a gazdagodás mikéntjét (alaplogikáját) határozza meg.

Az egyéni gazdagságot érintő szabad döntés egy olyan gazdaságban, ahol van pénz triviálisan bővebb, mint egy olyan gazdaságban, ahol nincs: a gazdagság növelése nemcsak az emberi szükségleteket kielégítő dolgok megszerzésére irányulhat, hanem pénzszerzésre is.

A szociológia egyik atyja, Max Weber (1930, *The Protestant Ethic, and the Spirit of Capitalism*, Taylor and Francis, 2005, 18.o.) szerint a kapitalizmus lényege pontosan a khrematistké:

„Ezen etika szerint a legfőbb jó (summum bonum) a minél több pénzkereset összekötve az élet minden élvezetének szigorú kerülésével ...Olyannyira tisztán azt gondolják, hogy ez önmagában cél, hogy egyetlen egyén boldogsága vagy hasznossága szempontjából teljesen transzszendensnek, és abszolút irracionálisnak tűnik. Az embert a pénzszerzés, illetve a szerzés uralja. Ez az élet végső célja. A gazdasági szerzés többé nincs alárendelve az embernek. A gazdasági szerzés már nem az ember anyagi szükséglet-kielégítésének eszköze. Ez a visszájára fordulása annak, amit természetes kapcsolatnak kellene nevezniünk, és ami olyannyira irracionálisnak tűnik, ha gyermeki módon csodálkozunk rá a világra. Olyan határozottan ez a vezérelve a kapitalizmusnak, mint amennyire ez a felfogás idegen minden olyan ember számára, aki nincs kapitalista hatás alatt.”

Ókori társadalmakban is találkozunk krematisztikus viselkedéssel, de akkor nem ez volt a meghatározó forma. A kapitalizmus olyan gazdasági rendszer, ahol a krematisztikus viselkedés a teljes gazdaság logikáját meghatározó viselkedési forma, tehát nemcsak a kereskedelemre, hanem a termelésre is igaz.

Ebben az olvasatban a közgazdaságtan (értsd: *oikonomics*) a gazdagság változását vizsgáló tudománynak csak egy szelete. Adam Smith által egységesen merkantilistáknak aposztrofált közgazdászok pontosan nem az oikonomikus, hanem a krematisztikus viselkedés következményeit vizsgálták. Ha Arisztotelész, Karl Marx és Max Weber által is alapvetőnek tartott krematisztiké a mai modern piacgazdaságoknak valóban fontos tulajdonsága, akkor Adam Smith óta valami nagyon fontosat elvesztettünk. Az összes „oikonomist” tévúton jár. Dévényi Tibor (*Dr. Ezésez Géza karrierje*, 1975, 188.o.) tudományos világot célzó gúnyirata után szabadon ezt azzal a hasonlattal szemléltethetjük, hogy Adam Smith óta minden közgazdász a kutyát próbálta meg leírni hátulról, pedig valójában mindegyiküket a macska érdekelte előlről.

Ha valóban csak ez a két Arisztotelész által megkülönböztetett gazdasági alaplogika létezik, akkor a megfigyelések logikai ütköztetéséből adódik, hogy a piacgazdaság

legfontosabb tulajdonsága a krematisztiké, lévén oikonomia nem lehet a honfoglaló magyarok példája okán. Így a valós gazdaságok alapvető⁷ osztályozása az alábbi:

Nemzetek meggazdagodásának vizsgálata			
		1. Meggazdagodás alaplogikája	
		OIKONOMIA Á-(P)-Á'	KHREMATISTIKÉ P-(Á-Á')-P'
2. Bármilyen egyéb szempont. Például:	Szabad	<u>törzsszövetség gazdasága?</u> Magyarország 1000 előtt	<u>modern kapitalizmus</u> Magyarország 1849-1948, illetve 1989-től
	Nem szabad	<u>feudalizmus</u> : Magyarország a középkorban <u>szocializmus</u> : Magyarország 1948- 1989	?

Az eddig elmondottakból szokatlan gondolatok következnek. Nevezetesen, Arisztotelész Athénban látta a kapitalista gazdasági rendszert meghatározó legfontosabb jellemzőt, amit rossznak, illetve természetellenesnek tekintett. Ha látta az ókori Athénban a krematisztikét, akkor az ókori Athén gazdasága is kapitalista (értsd: szabad és krematisztikus) gazdaság volt - bár ott ez a szabadság körülbelül minden hatodik emberre, az athéni állampolgárokra korlátozódott, és akkor ezt a gazdasági rendszert nem kapitalizmusnak hívták. Marx (K. Marx, *Capital*, 1867, p.40.) nem osztja ezt a nézetet, mert szerinte lényegi különbség, hogy a kapitalizmusban "...a munka gyümölcse jószágformát ölt, ahol ennek következtében ember és ember közötti domináns kapcsolat jószágtulajdonosok közötti kapcsolat"; ezzel szemben viszont "a görög társadalom rabszolgaságon alapult".⁸ Magyarán Marx Athént minden bizonnyal a jobb alsó nagy kérdőjeles rubrikába helyezte volna el. Nem világos, hogy Marx milyen tapasztalati tényre vagy logikai következtetésre alapozta ezt a meggyőződését. Ugyanis a rabszolgaságot egyrészt például csak 1865-ben törölték el a jelenleg még a világ első számú kapitalista országában, az USA-ban; másrészt a rabszolga munkájának gyümölcse teljes egészében a szabad státuszú rabszolgatartó tulajdona, tehát az ember és ember közötti domináns kapcsolat a jószágok szabad tulajdonosai között fennáll. Közgazdasági szempontból a rabszolga nem több, mint ahogy az ókorban tekintették: egy szerszám.

Ha az ókorból átugrunk a középkorba, akkor azt látjuk, hogy a középkori gazdaság az ókori gazdaság tagadása. A feudalizmus lényege pontosan az, hogy nem hagyott teret a krematisztikének: a munkaerővel (parasztokkal) ellátott föld nem volt eladható és nem utolsó sorban az adókat természetben kellett megfizetni. Így a birtok (feudum) lakói nem voltak rákényszerítve arra, hogy termékeiket pénzért cseréljék el (eladják). A feudum önálló oikonomikus rendszer volt, melynek

⁷ Azért ez az osztályozás az alapvető, mert a közgazdaságtudományban a meggazdagodást akarjuk vizsgálni, tehát az elsődleges szempont is csak olyan lehet, ami a meggazdagodás alaplogikáját határozza meg.

⁸ Weber is jelentőséget tulajdonít a szabad munkának, mint Marx.

alapja a háznép (család+szolga) – azaz „a mindennapi élet szempontjából létrejött közösség” „... az ezután következő első olyan közösség, mely több háznépből áll, s nem napi szükségletek kielégítésére alakult: a falu. Természeténél fogva a falu legjobban egy háznép széttelepüléséhez hasonlít ... Miután kimutattuk, mily részkebből alakul a városállam, először is szólnunk kell a család kormányzásáról [értsd: oikonomia], mert minden állam családokból áll.” (Arosztotelész, *Politika*, 1. könyv 2. pont)

A gazdasági rendszerrel szorosán összefonódott a hitélet. A katolikus egyház nyíltan az oikonomikus berendezkedés mellett tette le a voksát: tiltották a krematisztiké vegytiszta formáját, a hitelműveletet (uzsora: P-P'), a kereskedő (P-Á-P') megtúrt tagja volt a társadalomnak. Kereskedő és hitelező (uzsorás), a krematisztikus gazdaság két meghatározó alakja, idegen test a feudális gazdaságban.

A feudális rendszer koporsójában az első szeget az ütötte, amikor először követeltek olyan adót, amit csak pénzben lehetett megfizetni; vagyis a paraszt kénytelen volt az áruját piacra vinni. Ebben az olvasatban nem meglepő, hogy az új gazdasági rend hívei nemcsak a kapitalizmus elterjedését akadályozó törvények eltörléséért szálltak síkra, hanem a hagyományos értelemben vett család és katolikus egyház ellen is megsemmisítő ideológiai támadást indítottak.

Ennek megfelelően az elméletben a **piacgazdaságot** (*market economy*) (vagy **kapitalista gazdaságot**, *capitalist economy*) az alábbi posztulátumokkal definiáljuk:

1. krematisztikus. Ez azt jelenti, hogy a társadalmi gazdagság előállításában a krematisztikus szereplők játszanak meghatározó szerepet. A krematisztikus szereplők vagyonszerzése pénzszerzésre irányul, vagyis a krematisztikus szereplők azért költenek el pénzt, hogy több pénzbevételre tegyenek szert, mint az eredeti költség. Ennek megfelelően az elemi gazdasági logika tehát: P-(Á-Á')-P'. A krematisztikus viselkedés vegytiszta formája a hitel P-P'. A kereskedés P-Á-P' formában jelenik meg; a termelés pedig: P-Á-Á'-P' módon ábrázolható. Egy krematisztikus gazdaság szükségképp **pénzgazdaság**, tehát olyan gazdaság, amiben van pénz.
2. szabad. Ez azt jelenti, hogy magántulajdonon alapul és az egyének ismereteik alapján az egyéni gazdagságot érintő kérdésekben úgy cselekszenek, ahogy jónak látják.

Piacgazdaság modern formája, amiben élünk még az alábbi jellegzetességekkel bír:

3. nincs rabszolgaság, vagyis a munkaereje mindenkinek saját tulajdonban van.
4. magán – hitelpénzrendszer van. Vagyis magánbankok teremthetnek pénzt hitelművelettel.⁹

Amennyiben a kapitalista gazdasági rendszernek valóban e posztulátumokkal megadott tulajdonságai a legfontosabbak és nem hagyunk ki egyetlen lényegi jellemzőt sem, úgy az elmélet a valóság megfelelő leírását fogja adni. Ellenkező esetben nyilván módosítani kell a feltételezéseken.

E posztulátumok fényében a közgazdasági elméletek alapvető osztályozását is elvégezhetjük. Az osztályozást a gazdagság és a meggazdagodás alaplogikája mentén kell elvégezni, hiszen a közgazdasági elméletek társadalmi (és egyéni) gazdagság változását vizsgálják.

⁹ Az itt használt fogalmakat a modern pénzrendszer működésénél definiálom.

Mint láttuk, vannak elméletek, amelyek azt tételezik fel a meggazdagodás alaplogikájáról, hogy az kizárólag oikonomia, illetve vannak olyanok, amelyek abból indulnak ki, hogy a meggazdagodás alaplogikája a mai gazdaságokban khrematistiké. Ami az egyéni és társadalmi gazdagság természetét illeti, vannak elméletek, amelyek azt tételezik fel, hogy az egyéni és társadalmi gazdagság természete azonos, illetve vannak elméletek, amelyek azt tételezik fel, hogy a kettő eltérő.

Minden olyan elmélet, ami az egyéni és társadalmi gazdagság azonos természetét tételezi fel szükségképp ellentmond annak a posztulátumnak, miszerint a társadalmi gazdagság változatlan a pénzügyi eszközök vonatkozásában. Illetve, minden olyan elmélet, ahol a társadalmi meggazdagodás alaplogikája oikonomia, nem lehet a kapitalizmus kielégítő elmélete. Ezen ellentmondásokat jelöli a piros szín az elméletek osztályozását mutató táblázatban:

KÖZGAZDASÁGI ELMÉLETEK OSZTÁLYOZÁSA		MEGGAZDAGODÁS ALAPLOGIKÁJA	
		OIKONOMIA	KHREMATISTIKÉ
EGYÉNI ÉS TÁRSADALMI GAZDAGSÁG TERMÉSZETE	AZONOS	Általános Egyensúlyelmélet	Marx
	KÜLÖNBÖZŐ	Keynes	Ez a könyv

Az uralkodó elmélet, melyet hivatalos nevén általános egyensúlyelméletnek neveznek, és (egyik) atyjának Léon Walras-t (1834-1910) tartják, azon két kiinduló posztulátumra épül, miszerint az egyéni és társadalmi gazdagság természete azonos és a meggazdagodás alaplogikája oikonomia.

Azokat az elméleteket, amelyek azt tételezik fel, hogy az egyéni és társadalmi gazdagság mibenléte azonos (értékelmélet), és a gazdasági alaplogika oikonomia, **ortodox elméleteknek** nevezzük.

A közgazdászok azonban nagyon gyakran – hibásan – nem az elmélet logikai struktúrája alapján, hanem az elméletből lesűrhető gazdaságpolitikai javaslatok alapján minősítik az elméletet ortodoxnak, illetve heterodoxnak attól függően, hogy az ortodox elmélet alapmodelljéből levont gazdaságpolitikai javaslatokkal egyező vagy az alapmodelltől eltérő gazdaságpolitikai javaslatokat lehet-e levonni az adott modellből. Helyesen ortodox, illetve heterodox gazdaságpolitikai javaslat kifejezést kellene ez utóbbi megkülönböztetésre használni.

Marx volt az egyetlen nagy figyelmet kapott közgazdász Adam Smith óta, aki a khrematistikét vissza akarta hozni a közgazdaságtanba, azonban az értékelméletek keretében ez lehetetlen vállalkozás, lévén az értékelméletek kizárják a pénzt, ha azok a társadalmi gazdagság pénzügyi eszközökre vonatkozó változatlanági posztulátumát teljesítik.

Keynes nyomán oldották meg a társadalmi gazdagság pénzügyi eszközökre vonatkozó változatlanági posztulátumát teljesítő pénz ábrázolását a közgazdaságtanban, viszont Keynes csak oikonomia-t tételezett fel.

Ezen osztályozás fényében azt találtjuk, hogy az uralkodó elmélet, aminek a keretei között gondolkoznunk kellene a valós kapitalizmusról dupla pirosat kapott, vagyis ez az elmélet, ami a legtávolabb esik a valós kapitalizmustól. A több mint 200 éve Adam Smith munkásságának köszönhetően elfogadott posztulátumok, amik alapján a kapitalizmusról gondolkoznunk kellene teljesen hibásan lett kijelölve.

Hogyan jutott az uralkodó közgazdaságtudomány oda, hogy ezekre a hibás posztulátumokra próbálja alapozni a valós kapitalizmust magyarázó elméletét?

A közgazdaságtudomány kialakulásának idején a nemesi kiváltságok eltörlésével „új” „szabad” világrend alakult ki. A probléma tálcán hevert: miért alakult át a társadalmi berendezkedés és hogyan működik az új világrend? A társadalmak átalakulását megérthetjük - vélték -, ha megértjük a társadalmak kialakulását. Ezért kiindulásképp elképzelték egy társadalom létezése előtti állapotot, amikor nem volt semmiféle intézményesült kapcsolat (törvény) az emberek között; vagyis amikor nem volt az emberek között semmiféle társadalmi szabály. Ezt az állapotot nevezi Thomas Hobbes (Leviathan 1651) **természeti állapotnak** (*natural state*), amikor tehát mindenki mindenkivel harcban áll, az ember embernek farkasa (*homo homini lupus*). Ebből az állapotból emelkedik ki a társadalmi szerveződés és az állam oly módon, hogy az emberek önként lemondanak bizonyos jogaikról, hogy ezt az állandó harcot elkerüljék. Ezeket a jogokat az államra ruházzák át, más szóval **társadalmi szerződést** (*social contract*) kötnek.

Ez az a korszellem, amiben a közgazdaságtudomány született; ez az a korszellem, ami a közgazdasági gondolkozást is meghatározta. Ennek megfelelően az uralkodó közgazdasági elmélet is:

- a társadalmat alkotó egyénekre tett feltételezésekből kívánja megérteni a társadalmi gazdagság változását (**módszertani individualizmus**, *methodological individualism*). Ennek az elemzési módszernek megfelelően a valóságban a feudalizmus felbomlása után kialakuló új típusú gazdaságokat úgy értelmezik, mint ahol az egyének előállítják a gazdagságot és szabad akaratukból egymással kölcsönös előnyökért kapcsolatba lépnek. Ez a típusú választás nem a közgazdaságtudomány sajátja. Ugyanilyen döntést kell hozni például kémiai rendszerek mikroszkópos illetve makroszkópos leírása kapcsán. Elvileg mindkét leírásnak azonos eredményt kellene adni, ha megfelelően alkalmazzuk.

A módszertani individualizmus a közgazdaságtanban azonban kórosan elburjánzott azzal, hogy sok közgazdász úgy gondolja, hogy minden társadalmi jelenség megérthető egyéni döntésekből. Ez azonban csak akkor lenne igaz, ha az egyének minden olyanról dönthetnének, ami a társadalmi jelenségeket meghatározza. A társadalmi szabályokról definíció szerint nem dönt az egyén. A társadalmi szabályokról való döntés közös: hiába sírta vissza a rendszerváltás után sok ember a kommunizmust¹⁰, vagy hiába szeretnék jómagam visszatérni a feudális világba úrnak. Ezek csak kollektív szinten döntési lehetőségek, egyéni szinten nem.

¹⁰ A kommunizmust, nem szégyen visszasírni, a fasizmust, amit a kommunizmustól való félelem szült egyébként, pedig főben járó bűn. Érdekes. Stéphane Courtois 1997-ben jelentette meg *A kommunizmus fekete könyve (Le livre noir du communisme)* című művét. Franciaországban 2001 tájékán egy nagyon kedves professzor úrral való

- a társadalmat alkotó egyén egy társadalmi meghatározottságtól, azaz szocializációtól mentes egyén, a társadalmak kialakulása előtti természetes állapotból, ahol sohasem tapasztalták mi is az az együttműködés, és a társadalmi élet. Ezt az egyént nevezik a közgazdaságtanban *homo oeconomicus*-nak.

Noha ezt az önérdékkövető, célfüggvényt optimalizáló egyénre tett feltételezést rengeteg kritika érte, a teljes gazdaság működésének leírása szempontjából ebben a feltételezésben önmagában két okból sincs kivetnivaló. Egyrészt az önérdék ebben a formában üres: ha a célfüggvény értéke egy másik szereplő fogyasztásától is pozitívan függ, akkor az önérdékem a másik tele pocakja (altruizmus). Másrészt egy rendszer működésének törvényszerűségei definíció szerint függetlenek az egyes egyének konkrét cselekedeteitől. Ez utóbbi persze nem azt jelenti, hogy a társadalmi szabályokat az emberek kollektív módon nem tudják megváltoztatni.

Ha viszont nem a gazdaság egésze érdekel minket, akkor már egyáltalán nem mindegy, hogy szocializációtól mentes egyének viselkedését tekintjük-e vagy sem. Nem véletlen, hogy a legújabb divat szerint viselkedésgazdaságtan (*behavioural economics*) címen az egyéni viselkedés bugyrait kutatják - ami inkább pszichológia semmit közgazdaságtan és érdekes közgazdaságtani eredményeket érnek el (pl.: Daniel Kahneman közgazdasági Nobel díj 2002, Richard H. Thaler 2017-ben). Az eredmények lényege a valóságban létező ember döntéshozatali mechanizmusának megértésén keresztül annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy milyen ösztönzőkre hogyan reagál egy valós ember.

Teljesen logikusnak tűnik az az egyszerűsítő feltételezés is, hogy ha minden szereplő *homo oeconomicus*-ként lényegében azonos módon viselkedik, akkor elég egyetlen egyet tekinteni, mert az azonos típusú szereplők azonos társadalmi szabályok között azonos módon fognak reagálni. Nevezük ezt a feltételezést Robinson Crusoe – feltételezésnek. Tehát a **Robinson Crusoe – feltételezés** azt jelenti, hogy a sok egyénből álló társadalom működésének lényegét gazdasági szempontból egy egyetlen¹¹ szocializációtól mentes egyénből álló „társadalom” működésén keresztül is megérthetjük gazdasági szempontból.

Attól, hogy elfogadjuk a *homo oeconomicus* - feltételezést, vagyis, hogy a szereplők önérdékkövetők és szocializációtól mentesek, az még nem jelenti, hogy kizárólag oikonomikus

beszélgetés kapcsán felmerült ez a téma. Egyetértett, hogy mindkét diktatúra hatalmas emberiségellenes büntetéseket követett el (a kommunizmus áldozatainak száma messze túlszárnyalta a fasizmusét). De kérdésemre nem talált semmi kivetnivalót abban, hogy hivatalosan még létezhetett Kommunista Párt névvel párt Franciaországban, miközben Fasiszta Párt névvel nem lehetett bejegyezteni pártot. Professzor úr indoklása egyszerű volt: ez a kommunista párt nem az. Nem tudom felfogta-e, hogy a legmagasabb tudományos rangban mit mondott, ezért inkább nem kérdeztem vissza: miért, amit ma alapítanék Fasiszta Párt névvel, az „az” lenne?

Nassim Taleb már idézett *Fekete hattyú* című könyvében ugyanezt a jelenséget leírja, csak egy Kahnemanéktól átvett statisztikusokon végzett kísérlettel (érdekességképp: egyébként a fenti történetben professzor úr véletlenül ökonometrikus volt). Az emberek területspecifikusan gondolkoznak. Nevezetesen a statisztikusok, amikor nem a munkahelyen vannak, ugyanolyan logikai bukfeneket követnek el nem statisztikai nyelven megfogalmazott statisztikai kérdésekben, mint egy nem képzett statisztikus.

¹¹ A **reprezentatív szereplő** az azonos típusú szereplőkből vett egyetlen tipikus (átlagos) szereplő.

homo oeconomicus-ok vannak. A kapitalizmusban az oikonomikus *homo oeconomicus*-ok mellett vannak még krematisztikus *homo oeconomicus*-ok is, azaz *homo khrematisticus*-ok.

Az egyetlen *homo oeconomicus*-ból álló gazdaságot **Robinson Crusoe gazdaságnak** (*Robinson Crusoe economy*) nevezik. Minden bizonnyal a Robinson Crusoe – feltételezés miatt alapul az uralkodó közgazdaságtan hibás kiinduló feltételezéseken:

I. egyedül egy szigeten Robinson Crusoe végső célja nem lehet más, minthogy szükségleteit javakkal kielégítse. Ennek megfelelően a gazdagodás folyamatát (a feleslegben lévő jószágok átalakításán keresztül ragadhatjuk meg: az egyének átalakítják (termel, cserél¹²) azokat a javaikat, amire kevésbé van szükségük (feleslegben lévő jószágok) olyan javakra, amire jobban szükségük van. Az elemi gazdasági logika tehát szükségképp csak OIKONOMIA lehet, vagyis jószág-átalakítás szükséglet-kielégítés végett: $\dot{A}-(P)-\dot{A}'$.

Minthogy Robinson egyedül “társadalomnak” tekinthető, ezért:

II. az egyéni gazdagság természete pontosan ugyanaz, mint a társadalmi gazdagságé. Nevezetesen az egyéni és társadalmi gazdagság is jószágok összessége.

¹² Robinson saját magával cseréli a szabadidejét kókuszdióra.